

Naslednji prispevek se loteva zelo specifičnega področja umetnosti. Tatjana Badovinac nas namreč seznani s celjskim portretnim slikarstvom.⁷ V 19. stoletju je ta vrst umetnosti doživljala svoj razcvet. Poleg plemstva, so portrete množično začeli naročati tudi premožnejši meščani, kajti meščan 19. stoletja je svoj bivalni prostor zelo rad opremljal tudi z družinskimi portreti. Izjemno priljubljen je bil miniaturni portret, ki se je v svojem razvoju razdelil v dve smeri: portret fevdalca je več ali manj idealiziran, kar pomeni nadaljevanje tradicije 18. stoletja, medtem ko si je meščan na portretu želel reprezentativno podobo v realnem svetu. V drugi polovici 19. stoletja pa je portretno slikarstvo začela izrivati eenejša, enostavnejša in hitrejša portretna fotografija. Neredko pa so bili prvi fotografi hkrati tudi slikarji.

S potovanjem človek opazuje, spozna in doživlja nov svet. Kako so to počeli v 19. stoletju, nam prikazuje članek Andreja Studna.⁸ Veselje do potovanja je v tem času namreč zelo naraščalo in se krepilo. Ljudje so začeli potovati tudi za zabavo. Kočije so v 19. stoletju, predvsem v njegovi prvi polovici, igrale vidno vlogo v prometnem sistemu. S kvaliteto in prijetnostjo potovanja s pošto kočijo je bil povezan cel sistem obcestnih gostiln, poštних postaj in prometnih počivališč. V tem smislu, predvsem pa v smislu krajsanja razdalj in povečanja potovalne hitrosti, pomeni pravo revolucijo pojav železnice. Da pa je bilo lahko potovanje nekoč ena sama velika pustolovščina, nam potrjuje opis poti iz Leipziga do Sirakuz in nazaj, ki jo je peš opravil Johann Gottfried Seume. Potovanja tudi v tem času lahko razdelimo na službena in družinska, na krajša in daljša. Med priljubljenimi cilji popotnikov sta izstopala Italija in Orient. Pa tudi v naše kraje so zahajale številne, tudi zelo slavne osebe. Te so si zelo rade privoščile zdravilne vode v po vsej monarhiji znanih in zgledno urejenih zdraviliških centrih. Morje in gorski svet pa sta dolgo časa predstavljala tuj in človeku sovražen svet. Tako se je v Avstriji šele v drugi polovici 19. stoletja začel razvijati tudi obmorski turizem. Odklonilen pogled na planine pa je človek premagal šele v novejšem času. Daljša počitniška potovanja pa so si lahko privoščili le najbogatejši. Zato se je med manj premožnimi meščani uveljavila enostavnejša in eenejša oblika počitnice, t.i. poletna svežina (Sommerfrische). Pomen takšnih počitnic pa je potrebno iskati predvsem v pobegu od delovnega vsakdanjika na podeželje, k naravi.

S čudovito razstavo o življenju celjskega meščanstva smo tako dobili vsebinsko in oblikovno izjemno bogat

zbornik. Razveseljivo je, da ne predstavlja klasičnega kataloga ali študije k razstavi. Zastavljen je namreč širše in se tako lahko nanaša na "dihanje" in življenjski utrip kateregakoli provincialnega mesta na Slovenskem.

Bojan Cvelfar

BENEŠKO AMSTERDAMSKA NASPROTJA IN SORODNOSTI - ALI O ŽIVLJENJU ELITE 17. STOLETJA

Peter Burke: *Venice and Amsterdam, A Study of Seventeenth - Century Elites*, Polity Press, Cambridge, 1994, 170 strani.

V zadnjem času smo imeli tudi slovenski zasvojenec z zgodovino priložnost spoznati nekatera dela znanega angleškega zgodovinarja Petra Burka¹, ki je med drugim tudi izredno ploden pisec. Pred mano tako leži ena njegovih knjig, ki je prvič izšla že pred dvajsetimi leti, vendar je drugi izdaji dodal obsežen popis nove literature in zelo zanimiv uvod, v katerem komentira prvo izdajo in spremembe, ki so se zgodile v času med obema izdajama. Poleg tega pa je avtor že pred dvema desetletjema s to knjigo vnesel v zgodovinopisje naravnost preroško svež dah, ki se je nato počasi razrastle v močno burjo, kateri se ne more izogniti noben zgodovinar, ki se ukvarja z raziskovanjem elit, predvsem pa s kulturno zgodovino. Koncept knjige je namreč tako moderen, da je avtor tudi danes ne bi bistveno spreminjal in ji dodajal kaj vsebinsko novega, temveč bi ji dodal le posamezne nove detajle. Edina izjema bi bila ljudska kultura, torej tema, ki ji avtor zadnje čase posveča veliko pozornost in na katero bom tako kot na vse druge novosti iz uvoda opozoril pozneje.

S to knjigo se je Burke lotil primerjalne študije beneške in amsterdamske elite. Med Benetkami in Amsterdamom je bilo namreč veliko podobnosti in prav ta-

⁷ Tatjana Badovinac, *Portreti celjskega meščana*, str. 63-69.

⁸ Andrej Studen, *K zgodovini potovanja in o začetkih turizma pred prvo svetovno vojno*, str. 70-78.

¹ Peter Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*, *Studia humanitatis*, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1993, 167 str. ; Peter Burke, *Zgodovina dogodkov in povratek k pripovedništvu*, *Zgodovina za vse*, leto 1, št. 2, 1994, str. 70 - 78; Peter Burke, *Cultural History and Total History*, v: *Pot na grmodo*, *Historični seminar*, Zbirka ZRC, 4, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 1994, str. 31 - 42.

ko veliko razlik. Avtor je zato izbral komparativni, torej primerjalni pristop do te teme, kar mu je omogočilo, da je v obeh družbah opazil določene poteze, ki bi jih drugače spregledal, in da je opazil tudi tisto, česar v kateri od obeh družb ni bilo. Prednost komparativnega zgodovinopisja je tudi v tem, da odpira vedno nova teoretična vprašanja in na njih hkrati odgovarja. Ko je Burke prvič izdal knjigo, je seveda zaradi svojega zaupanja v komparativno zgodovinopisje pričakoval splošno uveljavitev tega pristopa. Vendar se je že kot mnogokrat pokazalo, da so pobožne sanje daleč od resnice. Toda časi se počasi obračajo na bolje in tako se po eni strani sociologi obračajo k zgodovini in pri tem ne zapuščajo svojih komparativnih analiz, po drugi strani pa se nekateri zgodovinarji obračajo h komparativnemu pristopu. In prav je tako, kajti veliko je potrebno še postoriti, tako tudi na področju kulturne zgodovine, kateri avtor posveča vse več pozornosti.

Ko je avtor pisal to knjigo, je že bil pod velikim vplivom novejšega zgodovinopisja, ki je nastalo kot reakcija na kvantitativno zgodovino. Knjiga je tako neke vrste mikrozgodovina, saj je njen predmet proučevanja majhna skupina ljudi, v kateri posamezniki niso le gol objekt zgodovine, temveč tudi samostojno delujoči subjekti. V knjigi je zelo močno prisoten tudi antropološki pristop. Za Burke tako kultura ni le umetnost, temveč jo antropološko razume mnogo širše, zaradi česar tudi ne manjka historične antropologije, zgodovine vsakdanjega življenja, sociokulturne zgodovine in celo historične psihologije. Za novejšo zgodovinopisje je značilna tudi uporaba novih virov. Tako Burke poleg virov, ki omogočajo kvantitativni pristop, uporablja tudi literarne in vizualne vire. V njegovi knjigi so tako prisotni novejši in starejši pristopi, ki jih apriorno ne podeenuje ali precenuje. Še več, sam si je vedno prizadeval premostiti razliko med kvantitativno in kvalitativno metodo, med sociologijo in antropologijo in med mikro- in makrozgodovino.

Predmet proučevanja pričujoče knjige sta eliti Amsterdamu in Benetk v obdobju dolgega (zanimivo, kako hitro se lahko vsako stoletje opremi z besedico "dolgo") 17. stoletja, torej nekako od leta 1580 do leta 1720. Čeprav je proučevanje elit v zadnjih dveh desetletjih doživelo velik razcvet, je le redkokateri avtor raziskoval tako kulturo in mentaliteto kot bogastvo in moč elite, kot je to storil Burke. Pri raziskavi mestnega patricijata se avtor upira na kolektivno biografijo 563 moških, kar pa ima poleg prednosti tudi nekatere pomanjkljivosti. Če za vse te posameznike obstajajo vsaj nekateri podatki o njihovih družinah, njihovem premoženju in njihovem političnem delovanju, pa je pesem povsem drugačna, če se hočemo ozreti po njihovi mentaliteti. Tako je le za par posameznikov ostalo dovolj pisem,

avtobiografij in biografij, ki nam omogočajo rekonstruirati njihovo mišljenje. Vendar, ali je to dovolj in ali so ti posamezniki res tipični vzorec celotne skupine? Vsaka skupina je seveda heterogena enota, zaradi česar je nemogoče najti povsem tipične vzorec kakšne skupine. Zato ne smemo zanemarjati nobenih posameznikov, kajti oni so osnova na kateri leži celotna skupina.

Tako je povsem razumljivo, da je imel Burke največje težave pri identificiranju beneške in amsterdamske elite. Pri tem si je pomagal s tremi kriteriji, ki jih je zahteval od vsakega "kandidata" za patricija: visok družbeni status, veliko politično moč in ogromno premoženje. Vendar ima ta pristop, kot opozori v uvodu, tudi veliko pomanjkljivost, kajti skupino z največ statusa, moči in premoženja sestavljajo posamezniki, ki nimajo teh lasnosti skoraj nikoli v enakem sorazmerju in količini. Tako npr. ni nujno, da imajo posamezniki z največ politične moči tudi največ bogastva in obratno. Zlasti pogosti so bili bogataši brez skoraj vsake politične moči, kot so bili to npr. sefardski Židje v Amsterdamu. Poleg vsega pa so se tudi meje med družbenimi skupinami stalno premikale. Tako so bili npr. amsterdamski in beneški patriciji konec 17. stoletja veliko bolj ekskluzivna družbena skupina, torej elita, kakor pa so to bili na začetku stoletja.

Kljub vsemu pa v Benetkah hitro opazimo družbeno skupino, se pravi plemiški stan, ki se je dvigal nad množico navadnega prebivalstva. Vendar so bile med beneškimi plemiči, kakor med vsemi plemiči takratne Evrope, tako velike razlike, da jih preprosto ne moremo poenotiti v patricijsko elito, temveč moramo tudi med njimi izbrati tiste, ki ustrezajo vsem trem zahtevanim kriterijem. Plemiči, ki so izhajali iz najstarejših rodbin, so imeli tudi najvišji status in prav ti plemiči so v svojih rokah držali ključne politične položaje v republiki in so bili tako doži ali prokuratorji (dosmrtni najvišji državni uradniki, izmed katerih so volili dože). In prav ti plemiči, ki so opravljali ti funkciji, so po Burkovem mnenju najočitnejši predstavniki beneške elite. Ta skupina seveda ni popolna, kajti prav vsi beneški mogočnejši niso bili doži ali prokuratorji. Vendar pa je kljub temu ta skupina dovolj prepoznavna, kajti večina dožev in prokuratorjev je bila mogočnejšev, ki so imeli tudi visok status. Prav tako niso bili vsi beneški bogataši doži ali prokuratorji, vendar pa so doži in prokuratorji spadali med najbogatejše Benečane. Tako izbrano skupino torej odlikuje pravšnja mera statusa, moči in bogastva, da jo lahko upravičeno označimo za bolj ali manj homogeno celoto.

Tudi v Amsterdamu so nekateri ljudje združevali status, moč in bogastvo. Vendar je bila ta skupina ljudi v primerjavi z beneško precej bolj neformalna in je zato

ne moremo označiti kot pravno določen plemiški stan, temveč prej kot zgornji razred. Tudi tu so možje z najvišjim statusom držali najvišje politične položaje, torej so bili župani ali svetniki v mestnem svetu. Seveda je res, da vsi takratni najbogatejši meščani niso bili člani mestnega sveta, vendar, če niso bili oni, so bili to njihovi sorodniki. Tako tudi za Amsterdam bolj ali manj velja, da so ljudje, ki so imeli najvišji družbeni status, imeli tudi največjo politično moč in ogromno bogastvo in da so zato spadali med elito.

Status, moč in bogastvo so tako med seboj tesno povezani, zaradi česar je Burke lahko izbral en kriterij, s pomočjo katerega je določil beneški in amsterdamski patrieijat. Nekdo je bil takó patrieij, ker je imel pomemben politični položaj. Vendar, kako so bili sploh izbrani na politične položaje? Ker je bilo v Benetkah mogoče kupiti politično funkcijo, je bil denar seveda v veliko pomoč. Prav tako pomembne so bile družinske zveze in podpora manj bogatih plemičev, ki so bili klienti mogočnih patricijskih rodbin. Možje, ki so na takšen način prišli na visoke položaje, so bili zato velikokrat povprečno sposobni, če že niso bili popolnoma nesposobni in korumpirani. Kljub vsemu pa takšna pot do pomembnih položajev ni bila zaprta za zares sposobne može.

Tudi pri tekmi za amsterdamske politične položaje so bile družinske vezi, bogastvo, pomoč klientele in sposobnosti prav tako zelo pomembne. V hitro rastočem in razvijajočem se Amsterdamu so politične funkcije zasedali tudi prišleei, bodisi takšni, ki so že prej pripadali eliti ali celo takšni, ki so uspeli šele v Amsterdamu. Amsterdamska družba je bila namreč zelo odprta, tako da je bila neprestana družbena mobilnost navzgor in navzdol njena stalna usoda. V primerjavi z njo se je bilo precej težje povzpeti med beneške plemiče, vendar pa so plemiči precej lažje postali del elite. Beneška družba, ki je bila stanovsko urejena, je bila namreč precej zaprta in prehodi navzgor in celo navzdol po družbeni lestvici so bili zato zelo redki.

Zato tudi ni presenetljiva vloga, ki jo v zaprti beneški družbi igra razširjena in ne nuklearna družina. Tako so pod eno streho ponavadi skupaj živeli bratje in njihove družine. Vendar se vsi bratje ponavadi niso poročili, temveč so zlasti mlajši ostajali samei, kajti raje so se odločili, da ne bodo imeli potomcev, kot pa da bi njihovi potomci po njihovi smrti morali oditi od hiše in bi s tem obubožali. Takšen odnos pa je seveda povzročil, da je plemstvo začelo izumirati.

Za Amsterdam pa so bile v nasprotju z Benetkami značilne nuklearne družine, v katerih so živeli samo ožji člani. Sinovi in mlajši bratje so že zgodaj postali neodvisni in so živeli v lastnih hišah. Še več, celo ženske so

imale veliko večjo samostojnost, tako finančno kot pri izbiri življenjskih partnerjev. Če je torej v Benetkah prevladovala razširjena družina, je v Amsterdamu nuklearna, zaradi česar je amsterdamska družba dajala družinski lojalnosti veliko manjši pomen kot pa posamezniku in njegovim lastnim uspehom.

Kot smo videli že zgoraj, je Burke določil elito po tem, če so bili njeni pripadniki doži in/ali prokuratorji v Benetkah in župani in/ali svetniki v Amsterdamu; politična moč je bila zelo pomembna za patriejsko elito. Eliti sta imeli poleg teh političnih funkcij na razpolago tudi mnoge druge. V Benetkah, ki so bile bolj teritorialna država kakor pa le mesto, je elita zelo aktivno sodelovala pri vladanju. Kariero se je dalo narediti pri centralni vladi, pri nadzoru lokalnih vlad, v vojski, zlasti v mornarici in v diplomaciji, službi, ki je bila praktično rezervirana za elito. Posameznik je opravljal zdaj to in zdaj drugo funkcijo, včasih celo vse štiri, pri tem pa je bil lahko tudi večkrat izbran na isti položaj. Patrieiji tako niso bili ozko usmerjeni profesionalci, ampak prej vsestranski amaterji.

Vendar to še ne pomeni, da niso želeli teh položajev in s tem politične moči, saj so vsem drugim družbenim skupinam prav zato onemogočili dostop do teh funkcij. Čeprav so de iure nižji plemiči imeli dostop do vseh teh položajev, so bili de facto vendarle izključeni. Tako je občasno prišlo do konfliktov med višjimi in nižjimi plemiči, kar pa na politično stabilnost v Benetkah ni imelo večjega vpliva. Horizontalna solidarnost nižjega plemstva je bila namreč v nasprotju z vertikalno solidarnostjo med klienti in patroni. Ker je bilo tako nižje plemstvo razdvojeno med dvema solidarnostma, je seveda podpiralo razrešitev vsakega političnega spora, ki bi ogrozil eno ali drugo solidarnost.

Politično so bili izključeni tudi vsi drugi navadni prebivalci Benetk, ki so se med seboj delili na majhno manjšino meščanov in večino drugih. Da bi jim lahko vladajoča elita v miru vladala, se je posluževala starega rimskega recepta - deli in vladaj, ki je mnogokrat in premnogokrat bistvo uspešne vladavine. Meščani so imeli tako precej več ugodnosti, za njih so bile rezervirane tudi nekatere funkcije, hkrati pa je bila najuspešnejšim med njimi odprta pot med plemstvo. Navadnemu prebivalstvu pa so v zameno po prav tako starem receptu priskrbeli kruha in iger. Podobno je elita vladala tudi prebivaleem kopnega. Mestnim komunam so Benetke pustile precejšnjo samostojnost, pod strogim nadzorstvom pa je vladalo lokalno plemstvo, katero je imelo precejšnje privilegije in se je zato ostro ločevalo od ostalega prebivalstva.

Amsterdamska elita v primerjavi z beneško ni imela

na razpolago toliko političnih funkeij, kajti Amsterdam ni bil politično in upravno središče države, še celo province Holandije ne. Amsterdamski patrieiji so tako lahko opravljali različne mestne funkeije ali naredili vojaško kariero. Vendar pa je bila politična oblast amsterdamske elite samo formalno majhna, dejansko pa je bila zelo velika. Amsterdamska družba v nasprotju z beneško formalno družbo ni bila le družbeno, temveč tudi politično neformalna. Čeprav je bila Nizozemska federalna država pravno enakopravnih sedmih province, je dejansko Amsterdam, oziroma njegova elita, odločilno vplivala, če ne že dominirala Nizozemski. Tako je veljalo, češ, kar je dobro za posle amsterdamske elite, je dobro za Amsterdam, kar je dobro za Amsterdam, je dobro za Holandijo in kar je dobro za Holandijo, je dobro za Nizozemsko. Vendar se vsi niso strinjali s tem, zlasti stathouderji iz družine Oranskih so bili z amsterdamsko elito težke boje, pri čemer so se opirali zdaj na eno in zdaj na drugo frakcijo. Elita je bila namreč vedno razdrobljena na različne frakcije in je kot homogeni razred nastopala le proti nemirni sodrgi. V nasprotju z beneško elito se namreč amsterdamska ni zanašala na kruh in igre, temveč le na batine in vešala.

Beneška elita ni samo proti množici nastopala zelo rafinirano, temveč je bil v nasprotju z drugim evropskim plemstvom tudi beneški stil življenja zelo nemilitarističen. Beneško visoko plemstvo je namreč raje, kot da bi sukalo meč in jahalo divje vrance, dostojanstveno nosilo svečana uradniška oblačila. Odlikovala ga je tudi velika skromnost, ki se je zgroženemu evropskemu plemstvu zdela prej kot skopuštvu, nevredno uglednega plemiča. Benečani so tudi zelo cenili resnost in dostojanstvo, ki sta zlasti izstopala med številnimi ceremonijami (temi igrami za rajo). Kot beneški stil življenjskega je izstopala tudi premišljena skrivnostnost, pri kateri je bil poudarek na molčečnosti. Hlinjenje in pretvarjanje je bilo takrat prisotno povsod po Evropi, vendar so ga Benečani pripeljali do mojstrskega vrhunca, ko so se prijazno dobrikali sovražniku, hkrati pa so mu v hrbet porinili nož ali pa mu še bolj pogosto jedačo in pijačo začinili z brezokusno, vendar toliko bolj učinkovito začimbo - strupom. Vendar se je skozi 17. stoletje stil življenja beneškega plemstva počasi spreminjal. Najbolj očitno se je pokazal odmik od ideala pri pozornost vzbujajočem razdajanju premoženja v čast države, še bolj pa lastne družine. Ne glede na stroške, ki so bili včasih zares velikanski, je bilo potrebno s pomočjo luksuza povečati ugled posameznika in njegove družine.

V primerjavi z beneškimi mogočnejši pa so bili amsterdamski za povprečnega evropskega plemiča še bolj čudne muhe. Oni namreč niso bili formalno oblikovana plemiška skupina in so bili že na zunaj videti prej kot

poslovneži kakor pa oblastniki. V primerjavi z njihovim skromnim in varčnim življenjem so bili Benečani pravi dekadentni razsipneži. Vendar so tudi za Amsterdamske s 17., zlasti pa 18. stoletjem prišli bolj bleščeči časi, ko so se vse bolj uveljavljali statusni simboli, kot so podeželske palače, kočije in konji.

Za obe urbani eliti so bile palače zelo pomemben statusni simbol. Za Benečane je bila na prvem mestu mestna palača, kjer je stanovala celotna razširjena družina in v kateri so prebili večino časa. Elita je namreč morala ostati v mestu zaradi političnih razlogov. Poleg dela pa jih je v mestu zadrževala tudi zabava v obliki karnevalov, oper, hazardskih salonov in bolj prefinjenih akademskih klubov. Tako Burke v uvodu opozori tudi na pomembnost takšnih moških klubov kot krajev srečanja med patrieiji in kot krajev prazničnih družabnosti z množico pijače, jedače in tobaka. Kljub vsem tem aktivnostim v mestu pa so beneški patriciji radi pobegnili v sproščenost in zabavo svojih podeželskih dvorcev, zlasti ko se je začela pomladna in jesenska sezona. V primerjavi z beneškimi patriciji so bili amsterdamski še veliko bolj mestno usmerjeni, čeprav so tudi oni radi začasno pobegnili pred vsakodnevnimi obveznostmi v prijetno zavetje podeželskega gnezdeca.

Stil življenja vsakega posameznika je bil seveda v veliki meri odvisen od njegove vzgoje, oziroma od tega, kako so starejše generacije socializirale mlajše. Vzgoja mladega beneškega patricijčka se je začela že z rosnimi leti. Ker je bival v okviru razširjene družine, ga je vzgajala vsa družina in ne le starši, še več, zaradi pogoste očetove odsotnosti so imeli na vzgojo velik vpliv njegovi strici in služabniki. Ker so tako otroci živeli v nekakšni "hišni državi", kjer je imel vsak svoje točno določeno mesto, so kmalu spoznali hierarhičnost družbe. Tudi sama vzgoja je bila zelo stroga in je bila zlasti usmerjena k samoobvladovanju pri jedači, pijači in obnašanju. Vendar je bila kljub strogosti vzgoja tudi precej ljubeča in je otrokom zagotavljala varno zavetje, zaradi katerega so pozneje tako neradi zapuščali domače ognjišče in poskušali z lastnimi dejanji kaj doseči v krutem svetu.

Šolsko izobrazbo so mladi plemiči in plemkinje najprej dobili pri domačih učiteljih, pozneje pa pri meniškkih redovih, razen pri jezuitih, ki jim Benečani niso zaupali. Šolanje so lahko kasneje nadaljevali na univerzi v Padovi, edini univerzi, ki so jo lahko obiskovali. Za patriejske plemiče, ki so bili tudi v primerjavi z polpismenim nižjim plemstvom pravi izobraženi geniji, je bila prav tako pomembna neformalna izobrazba. Šole jahanja, mečevanja in plesa so bile za mlade gentlemane življenjskega pomena. Pika na i pri vzgoji mladega plemiča pa je bilo potovanje po Evropi.

Mladi Amsterdamčani so v primerjavi s svojimi beneškimi vrstniki, ki so živeli v razširjeni družini, živeli v veliko bolj demokratičnem okolju, ki je posameznike spodbujal k lastnemu delovanju. Nasprotno pa je bila vzgoja v kalvinistični družbi za takratno Evropo nepojemljivo stroga. Otroke so vzgajali v strahu pred Bogom, vcepljali so jim sram pred telesom, občutek za čistočo in strogo disciplino. V Amsterdamu seveda ni bilo meniških šol, temveč so bile le privatne in javne. Po uspešno opravljenem nižjem šolanju se je več kot tretjina elite raztepla po različnih evropskih univerzah. Leta 1632 pa so tudi v Amsterdamu ustanovili višjo šolo, ki je kmalu postala slavna po svojem naprednem učnem načrtu, v katerem so imele naravoslovne znanosti pomembno mesto, upoštevana pa je bila tudi Descartesova filozofija, in to prav v času, ko je bila drugje še tabula rasa. Kot njihovi beneški kolegi so tudi amsterdamski mladeniči odhajali na potovanja po Evropi, v čimer sta obe eliti prednjačili v takratni Evropi in s tem odpirali pot evropski potovalni modi.

Vzgoja je imela tudi veliki vpliv na vedenje in vrednote patricijev obeh mest. Za ostale Evropejce so bili tako Benečani čudaki še zaradi enega razloga, radi so namreč pisali knjige. Tako so izdali množico različnih knjig, prav tako veliko knjig pa se je ohranilo kot neizdanih. Vendar je bilo za njih pisanje knjig le postranska zadeva, pri čemer so se tako kot drugje po Evropi ravnali po idealu piščočega amaterja. Njihov slog pisanja pa je bil neutrudljivo lahek, brez figurativnosti in retorike. Beneški pisci so zelo ljubili zgodovino, ki jim je služila kot učiteljica življenja in jim tako priskrbovala vedno nove zgodovinske napotke za sedanjost. Precej manj so bile priljubljene naravoslovne znanosti, čeprav to še ne pomeni, da vsaj nekateri patriciji niso kazali zanimanja zanje. Poleg zbirateljstva so jo tako zlasti dobro odnesle tiste naravoslovne znanosti, ki so prinašale določene praktične koristi, predvsem za vojsko. Poleg povsem praktičnih znanosti pa so prakticirali tudi nekatere povsem metafizične, toda v glavnem le sholastične. Če je namreč beneška znanstvena misel na začetku 17. stoletja še hodila vstric z najnovejšimi znanstvenimi dognanji, je bila konec stoletja že povsem konzervativna, kar je po svoje tudi prispevalo k beneškemu propadanju.

Amsterdamska elita je tudi zelo zavzeto pisala knjige. Zgodovini ni posvečala tolikšne pozornosti kot beneška elita, čeprav je tudi ona prav tako kot vsaka evropska elita rada iskala zgodovinske nauke in vzporednice, zlasti antične in starobiblijske. Od ostale evropske elite pa se je dramatično razlikovala zaradi svojega velikega zanimanja za naravoslovne znanosti. Po eni strani zato, ker je bilo veliko pripadnikov amsterdamske elite zdravnikov in ker je bila ta elita življenjsko navezana na morje.

Po drugi strani pa je bila seveda prisotna tudi povsem znanstvena vedoželjnost, zaradi česar so prakticirali tudi takšne naravoslovne znanosti, ki so drugje v Evropi veljale za nevredne gentlemana. Takratna amsterdamska družba je bila namreč izrazito inovatorska, novosti jo niso plašile, prav tako pa ni oboževala tradicije. Vendar je kljub moderni racionalistični, empiristični in individualistični misli ostajala močno prisotna tudi astrologija, mysticizem, preroštvo in podobno, kar je bilo sestavni del misli takratnega modernega človeka.

Vendar ni bila samo miselnost, temveč tudi kultura patricijev močno pomešana s takšnimi kulturnimi elementi, ki jih danes prav težko prištevamo k "visoki" kulturi. Vendar pri tem nemalokrat pozabimo, da v 17. stoletju še ni bilo ostre ločitve med "visoko" in "nizko" - ljudsko kulturo, kateri bi Burke dandanes, če bi na novo pisal svojo knjigo, posvetil veliko več pozornosti, kakor pa ji jo je takrat. Takratna beneška in amsterdamska elita je seveda tudi živela s kulturo, do katere nižji sloji prebivalstva niso imeli pristopa, vendar je hkrati živela tudi z ljudsko kulturo. Zlasti amsterdamska je v tolikšni meri prakticirala ljudsko kulturo, da lahko nismo o bikulturnosti govorimo že o kulturi srednjega razreda. Vendar pa so se s procesom aristokratizacije počasi vse bolj odmikali od ljudske kulture in s tem tudi od prostaškega ljudstva.

Tudi religiozna drža patricijev obeh mest si je bila precej podobna, čeprav so bile Benetke katoliške in Amsterdam večinsko kalvinističen. V Benetkah besedi katoličan in papist nista pomenili eno in isto. Bilo je nekaj patricijev, ki so bili bolj ali manj heretično razpoloženi in so prakticirali bolj notranjo religioznost. Na drugi strani okopov pa je stala skupina patricijev, ki so vneto podpirali papeža in zunanje oblike pobožnosti. Večina beneškega patricijata pa je bila proti papežu, vendar ne iz verskih, temveč političnih razlogov, kajti papež je bil takrat vdan zaveznik njihovega smrtnega sovražnika - španske krone. Prav tako je bila velika večina patricijev vernih katoličanov, ki so zunanjim oblikam pobožnosti, kot so maše, svetniki, relikvije, romanja in podobno posvečali veliko pozornost.

Kot je strah pred Španci pomagal, da se je v Benetkah uveljavila protipapeška struja nasproti pobožni, je ta isti strah pomagal, da se je v Amsterdamu že v 16. stoletju uveljavila strogo pobožna kalvinistična struja nasproti bolj tolerantni. Tako kot v Benetkah so bili tudi tu verski jastrebi in verski golobi, ki so se med seboj srdito spopadali. Ko pa je sredi 17. stoletja izginila španska nevarnost, so tudi jastrebom otopeli njihovi krempelj in za srednji razred značilna religioznost se je vse bolj prevešala v bolj strpno patricijsko religioznost.

Te razlike v življenjskem stilu, v vedenju in vrednotah patricijata obeh mest so se odražale tudi pri pokroviteljstvu umetnosti. Kljub privzgojeni skromnosti je bil za beneškega patrieija zelo pomemben družinski ponos, katerega so povzdigovali z veličastno in pozornost vzbujajočo potrošnjo in razdajanjem na banketih in porokah, predvsem pa s pomočjo veličastnih družinskih zgradb, s čimer so se hoteli ločiti tako od patricijskih tekmecev kot od preprostih ljudi. Temu bi Burke, če bi na novo napisal to knjigo, posvetil veliko več pozornosti. V središču pozornosti so bile seveda družinske palače, simboli družine, ki so jih dograjevali in polepševali iz generacije v generacijo. Prav tako so se tudi podeželske vile takrat spreminjale v razkošne palače. Naravnost neverjetne vsote denarja pa so porabili tudi za spomenike.

Slikarstva in literature pa beneški patriciji niso podpirali toliko zaradi časti družine kot zaradi lastnega okusa in resničnega zanimanja za umetnost. Patriciji so tako zbirali ogromno slik, zlasti portretov in slik z zgodovinskimi, verskimi in mitičnimi motivi. Prav tako vneto so podpirali tudi literate, ki so jim zato v zahvalo posvečali knjige in v njihovo čast peli pesmi. Zelo so se tudi navduševali nad gledališčem in glasbo, zlasti nad v Evropi vse bolj uveljavljajočo se opero, v čemer so bili beneški patriciji pravi pionirji.

Arhitekturni objekti, ki jih je naročila amsterdamska elita, so bili razen redkih izjem seveda veliko manj veličastni in sijajni, kajti namen njihove gradnje ni bil v tolikšni meri kot v Benetkah pozornost vzbujajoče povečevanje družine. Mestne in podeželske palače in družinski spomeniki amsterdamskih patriejev so bili v primerjavi z beneškimi videti zares skromni, tako da bi bilo npr. palače sploh primerneje imenovati vile. V Amsterdamu so namreč najpomembnejša naročila arhitektom prihajala (tako kot v srednjeveški Italiji) s strani mestne uprave.

Po drugi strani pa so bili amsterdamski patrieiji vsaj že konec 17. stoletja pri zbiranju slik povsem enakovredni svojim beneškim "kolegom". V svojih zbirkah so imeli tako kot oni zlasti portrete, v nasprotju z njimi pa slike z motivi iz stare zaveze, načina življenja in pokrajin. Presenetljivo najdemo v nekaterih zbirkah tudi mitološke slike, kar je povzročalo odločno zgražanje med bolj pravovernimi vernimi patriciji. Podobno so moralizirali tudi pri nasprotovanju literaturi, ki ni bila na uradni liniji in celo proti grešnemu gledališču, kjer pa je na srečo bolj "radoživo" občinstvo vseeno uveljavilo svoje.

Tako kot marsikaj drugega, kar je Burke opisal v svoji knjigi in čemur bi dandanes posvetil veliko več pozornosti, je tudi umetniški okus patriejev doživljal velike

spremembe. V Benetkah se je vse bolj prehajalo od bolj zmerne sloga na bahavo razkošni baročni slog, kar je najbolj prihajalo do izraza pri operi, ki je bila takrat najprej spektakel in drama in šele nato glasba. Prav tako se je na račun umirjenega in preprostega literarnega sloga vse bolj zmagovito uveljavljal težak in bogato okrašen, skoraj že kičast slog z besednimi igrami in veličastnimi besedami. V Amsterdamu stari, umirjeni slog ni bil tako dramatično izrinjen, čeprav je tudi tu vse bolj prodiral veličastnejši stil, ki pa se je zlival s starim. Tudi jezik - kateremu bi sedaj Burke namenil zasluženo pozornost, kajti pred nedavnim je celo izdal knjigo na to temo - je doživel velike spremembe. Med amsterdamsko elito se je takrat uveljavljala francoščina, med beneško pa je imela velik pomen lokalna italijanščina, s čimer sta se obe eliti distancirali od plebsa, hkrati pa sta utrdili lastno identiteto.

Najbolj vidna in zavisti vredna lastnost elite je vsakogar njeno bogastvo. Vendar se je elita pri služenju "vsakdanjega kruheka" med seboj vedno vidno razlikovala. Na eni strani so podjetniki, domiselni gospodarski inovatorji, ki zagrabijo vsako priložnost za dobiček, na drugi strani pa so rentniki, nedomiselni gospodarski konservativci s stalnimi dohodki. Da bi lahko odgovorili na vprašanje, ali so bili Benečani in Amsterdamčani prej podjetniki ali prej rentniki, moramo seveda najprej vedeti, kam so investirali svoje premoženje in kako bogati so sploh bili?

Predvsem je presenetljivo, da je bilo povprečno bogastvo beneške elite konec 17. stoletja kljub stalnemu beneškemu gospodarskemu upadanju in amsterdamskemu vzponu, približno enkrat večje kot povprečno bogastvo amsterdamske elite. Beneška elita je imela pomemben delež tega svojega bogastva naloženega v nepremičninah, torej v zemlji in stavbah. Tem nepremičninam, ki jih poznamo iz davčnih popisov, je seveda potrebno prišteti tudi premičnine, ki jih poznamo iz nekaterih oporok. Nekateri patriciji so si večali svoje premoženje tudi s trgovino, vendar v primerjavi z Amsterdamčani svojega premoženja niso vlagali v trgovske delniške družbe, temveč v družinsko usmerjena podjetja, ki so trgovale s pomočjo neplemiških agentov in partnerjev. Kot veliko plemiških posestnikov v takratni Evropi pa so trgovali tudi s pridelki svojih posestev. Velika bogastva je pridobila plemiška elita tudi z dotami, zlasti, če so se njeni pripadniki poročili z bogatimi nevestami iz nižjih slojev. V nasprotju z Amsterdamom pa so dobičke prinašale tudi nekatere službe, tako cerkvene, s pomočjo katerih si je mehko postlala celotna rodbina eerkenih dostojanstvenikov, kot tudi posvetne, ki so prinašale velike postranske dohodke. Ni kaj, "služabniki" ljudstva so znali vedno najprej in najbolje poskrbeti zase.

Tudi amsterdamska elita je svoje premoženje vlagala v nepremičnine, torej v zemljo in stavbe, kar je prinašalo zanesljive, vendar ne preveč dobičkonosne dohodke, zaradi česar je bila zemlja vse manj pomembna oblika premoženja. Nasprotno pa so tvegane pomorske pustolovščine, ki so jih v 17. stoletju vse bolj nadomeščale pustolovščine pri trgovanju z delnicami trgovskih družb, prinašale velike dobičke in tudi velike izgube. Drugi "papir", ki je s časom vse bolj pridobil na veljavi, pa so bile vladne obveznice, na Nizozemskem zelo zanesljive, vendar zato manj donosna oblika premoženja. Za amsterdamsko elito, ki jo je Burke določil predvsem po političnem kriteriju, je zlasti značilno, da se je v veliki večini ukvarjala s trgovino in sorodnimi dejavnostimi ali pa je upravljala trgovske družbe. Tako v Amsterdamu političnih služb niso izkoriščali kakor v Benetkah z neposrednim zajemanjem iz državne malhe, temveč na bolj prefinjen način, ko so politiki hodili na roke gospodarstvenikom, torej samim sebi. Nočna mora vseh levičarjev - združevanje poslov in politike, je bila tako pri amsterdamski eliti idealno uresničena.

Poleg tega, kje je elita imela investirano svoje premoženje, je za Burko v knjigo še pomembnejše odgovoriti na vprašanje, ali je bila elita podjetniško ali rentniško usmerjena? Da pa lahko odgovorimo, ni dovolj le vedeti, kje je imela naloženo svoje premoženje, kajti določene oblike premoženja niso bile nujno vezane na določen poslovni odnos. Tako npr. niso bili vsi beneški zemljiški posestniki rentniki, temveč so z osuševanji in prilaščanji vedno novih kosov zemlje kazali nemirnega podjetniškega duha. Pri naložbah amsterdamske elite v zemljo pa je bilo še bolj očitno, da zemlja ne pomeni nujno rentništvo, kajti paradoksalno je bilo največ podjetniškega duha prav pri zemljiških naložbah, najmanj pa pri naložbah v obveznice. Res pa tudi je, da je zlasti v Benetkah ta duh skozi čas vse bolj pešal in so plemiči tudi v primerjavi s plemstvom v nekaterih drugih koncih Evrope kazali vse manj aktivnega zanimanja za svoje posesti. Zato so vse bolj zaposlovali upravnike, kar pa seveda še ne pomeni, da se ti upravniki niso podjetniško obnašali.

Natančno ne moremo za nobeno od obeh družb ugotoviti, v kolikšni meri so prevladovali podjetniki ali rentniki, vendar pa lahko vseeno ugotovimo, da so v beneški večinomaa prevladovali rentniki, v amsterdamski pa večinomaa podjetniki. Vendar je sčasoma tudi v Amsterdamu podjetniški duh opehal.

Na prehod iz podjetništva v rentništvo že po definiciji gledamo kot na upad, na prehod iz rentništva v podjetništvo pa kot na vzpon. Glavno vprašanje je torej, ali so Benetke in Amsterdam v 17. stoletju propadale ali pa se vzpenjale? Najbolj jasno je vidno demografsko

upadanje beneškega patricijata, nad katerega so se zgrnile kuge, pogosto samstvo in majhno število otrok. Upad je še tem bolj očiten, če vzamemo v obzir, da je prav takrat v plemiške vrste dotekalo veliko novega plemstva. Nasprotno pa so se v Amsterdamu, katerega prebivalstvo je vsaj do leta 1680 vztrajno naraščalo, vrata za novopečeno elito vse bolj zapirala. Nobena od elit pa ni finančno nazadovala. Čeprav je bilo nižje plemstvo vse revnejše in so Benetke gospodarsko nazadovale, oziroma niso več napredovale, se je beneški eliti vseeno dobro godilo. Še bolje pa se je godilo amsterdamski, ki je skupaj s svojim mestom ves čas bogatelo.

Sodobniki pa so v obeh mestih opazili zlasti spremembo življenjskega stila, torej prehod od dela k igri, od varčnosti k bahavosti, od morja k zemlji, od podjetništva k rentništvu in od buržoazije k aristokraciji. Vendar so taka in podobna opažanja sodobnikov prisotna v skoraj vseh obdobjih, zaradi česar se lahko upravičeno vprašamo, v kolikšni meri in kdaj so se te spremembe v resnici zgodile? Po dveh ali treh generacijah je tako v skoraj vsaki podjetniški družini opazen prehod k rentništvu, ko so poznejše generacije trošile tisto, kar so zaslužile prve. Vendar moramo bolj kot na posamezne družine gledati na celoten družbeni sloj. Za Amsterdam tako opazimo, da je rentništvo prevladalo nad podjetništvom šele proti koncu 17. stoletja, ko je imela večina pripadnikov elite podeželsko vilo in so bili brez poklica. Veliko prej pa se je ta prehod zgodil v Benetkah, kjer je trgovina upadla že konec 16. stoletja in jo je zaradi večjih dobičkov in večje varnosti nadomestilo investiranje v zemljo. Zemljiška posestva pa so po letu 1630 postajala vse bolj rentniška, upravljali so jih upravitelji, če pa so se lastniki že prikazali, so prebivali v razkošni palači, ki je bila popolnoma ločena od gospodarskih dogajanj.

Vendar, zakaj je do te spremembe sploh prišlo? Nobena od elit ni namerno spremenila svojega življenjskega stila. V zemljo ali obveznice so pač investirale zato, ker se jim je to zdelo najpametneje, pri tem pa seveda niso videle posledic, ki jih bo prinesel takšen spremenjen odnos. V takratni Evropi niso trgovci, torej podjetniki, imeli najvišjega družbenega statusa, imeli so ga plemiči, ki so bili prevladujoče rentniško usmerjeni in v življenju katerih so drugi videli svoj ideal. Če niso tako že uspešni meščani hoteli postati plemiči, so to vsekakor hoteli njihovi potomci, ki so zapustili trgovino, kupili zemljo in pridobili plemiški naslov. Vendar so bile pri tem Benetke in Amsterdam nekakšna izjema, saj se je tu ta proces dogajal presenetljivo počasi, kajti obe mesti sta ležali v republikah, kjer ni bilo plemiških dvorov in kjer je bilo bolj malo razpoložljive zemlje. To je zlasti veljalo za Amsterdam, kar pa še ne pomeni, da med elito ni bilo težnje po plemenitenju,

predvsem pa po pridobitvi visoke izobrazbe in s tem opustitvi poslovnega življenja. Za Benetke pa takšna razlaga ni povsem zadovoljiva. Beneška elita je bila namreč že sama po sebi ozko zaprta plemiška skupina in tudi na beneških kopenskih posestih je bilo na razpolago dovolj zemlje.

Lahko pa se je zgodilo, da sta bili eliti praktično prisiljeni sprejeti rentniški odnos, če sta hoteli preživeti. Čas ekonomskega vzpona namreč vzpodbuja podjetništvo, čas propadanja pa rentništvo in katera koli elita, ki noče biti zamenjana, se mora pokoriti temu splošnemu trendu. In prav 17. stoletje je bilo za vso Evropo, razen Nizozemske, čas ekonomske krize, zaradi katere je trgovina upadala in so trgovci opuščali trgovanje, po drugi strani pa je trgovina upadala prav zato, ker so jo trgovci opuščali. Nasprotno pa je začela trgovina v Amsterdamu upadati šele z drugo polovico 17. stoletja in zato je šele takrat prišlo do večjega investiranja v obveznice, s čimer so se podjetniki spreminjali v rentnike. Kljub temu, da so nekatere amsterdamske patricijske družine že zgodaj prehajale v rentništvo, pa je elita kot celota postala rentniško usmerjena precej pozno. Vzrok temu je, da je povsod drugje po Evropi v 17. stoletju število prebivalstva nazadovalo, demografskemu upadanju pa se je zaradi velikega pritoka emigrantov Amsterdam uspešno izognil. Med priseljenci pa ne najdemo le množice ubogih par, temveč tudi ljudi s precejšnjim premoženjem, znanjem in ambicijami, ki so zamenjali aristokratizirano staro elito. Vendar je okoli leta 1680 val emigrantov presahnil, s čimer je tudi amsterdamskemu podjetništvu odbila zadnja ura.

S 18. stoletjem oziroma nekako po letu 1720 pa so vse te spremembe, ki jim avtor posveča pozornost v tej zelo zanimivi in odlično napisani knjigi, zamrzile. S tem seveda še nismo dočakali konca zgodovine, temveč le nadvse primeren konec te knjige.

Andrej Pančur

MOZAIK PODOB

Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, več avtorjev, Nova revija, Ljubljana 1995, 457 strani.

30. maj 1917: "Na seji zbora 30. maja je predsednik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec prebral narodni program, t.i. Majniško deklaracijo, v kateri je bilo zapisano, da poslanci Jugoslovanskega kluba zahtevajo, naj se vse ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedini na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava pod žezlom habsburške dinastije v samostojno državno telo, ..." Pa pomaknimo kamero

skoraj natanko štirinajst let nazaj in izostrimo sliko. 24. maj 1903, Ljubljana: "Množica, ki je že zjutraj v Lat-termanovem drevoredu obesila slamnatega bana Heder-varyja, je po odhodu hrvaških gostov od kolodvora krenila proti mestu in pred Kazino demonstrativno zapela Hej, Slovani. Ko je bilo petje končano, se je začelo kri-čanje, letelo je kamenje, počila pa naj bi tudi dva strela, ki da sta priletela skoz okno Kazine." Ali naprej. 27. december 1936: "Po nedeljski maši v Podgori pri Gori-ci je skupina fašistov obkolila pevovodjo in organista Lojzeta Bratuža in ga prisilila, da popije mešanico stroj-nega olja in bencina."

Na Slovenskem še nimamo sintetičnc zgodovine Slo-vencev 20. stoletja, vendar imamo po zaslugi Novc re-vije pred seboj Slovensko kroniko XX. stoletja. Kroni-ka obsega obdobje od 1900 do 1941 in je delo dvajsetih avtorjev pretežno mlajše in srednje generacije. Kro-nološko urejen pregled je razdeljen na štiri obsežna po-glavlja: Vstop v novo stoletje (1900-1914), "Leta stra-hote" (1914-1918), Iz Avstrije v Jugoslavijo (1918-1929) in Temno nebo diktature (1929-1941). Stokovni urednik celotnega dela je dr. Marjan Drnovšek, uvod v Kroniko pa je napisal dr. Peter Vodopivec. Naštejemo naj vsaj še urednike posameznih poglavij, ki so prispe-vali tudi uvode k "svojim" poglavjem: dr. Jancz Cvirm, Petra Svoljšak, dr. Jurij Perovšek in mag. Egon Peli-kan. Dcilo je opremljeno z zanimivim in več kot ilustra-tivnim slikovnim gradivom. Kot smo izvedeli na pred-stavitvi, so bile nekatere fotografije objavljene prvič. Kmalu pa bomo lahko prelistavali tudi nadaljevanje Slo-venske kronike za obdobje po letu 1941 ter delo, ki bo poseglo v devetnajsto stoletje.

Dvajseto stoletje je stoletje silovitih premikov, prc-lomnih dogodkov, pomembnih procesov in sprememb, ki se jim svet in z njimi Slovenci niso mogli izogniti. Prav za Slovence pa se zdi, da so v dvajsetem stoletju skorajda dirjali skozi zgodovino. Medtem ko so bili prej dolga stoletja "varno" spravljani v eni sami državi, so v 20. stoletju zamenjali tri, preživeli dve svetovni vojni ter ob koncu stoletja ustanovili svojo državo. Na sko-rajda vseh področjih so skoncentrirano prehodili pot, ki se je pripravljala stoletja.

Ko listamo Slovensko kroniko XX. stoletja se dozde-va, da imamo v rokah kamero s katero potujemo od leta 1900 naprej. Za trenutek izostrimo sliko in se ustavi-mo. Politično pomembni, prelomni dogodki in procesi, velike teme (volilna reforma leta 1907, koroški plebis-cit, sporazum Cvetković-Maček), so nanizani skupaj z gospodarskimi, finančnimi (gospodarstvo v prvi svetovni vojni, ustanavljanje bank in zadrug, konvertibilnost dinarja), kulturnimi (ustanovitev Univerze v Ljubljani, premiera Črnih Mask Marija Kogoja) in nič manj po-